

BİRİNCİ DÜNYA HARBİNDE VAN-BİTLİS-MUŞ HATTININ ÖNEMİ VE 16. KOLORDU KOMUTANI MUSTAFA KEMAL PAŞA

Dr. Hüseyin Koca* □

Birinci Dünya Harbi Doğu Cephesinde Ağrı, Malazgirt, Bitlis, Van, Siirt, Diyarbakır, Musul İstikameti ve bu istikameti içine alan koridor güneyi Musul civarında Rus ve İngiliz ordularının birleşmeleri, Irak'taki Türk Ordusunun mukavemetinin kırılması ve her iki emperyalist devlet ordularının birlikte hareket edebilmeleri açısından önem arz ediyordu.

16. Kolordu bölgesinin coğrafi durumuna baktığımızda mintonanın güneyinde Doğu İçtoros sıra dağlarının Van gölünün güneyinden İran hudut dağlarına (Zagros) doğru uzandığını görürüz(1). Van gölünün güneyinde kalan dağların etrafı ise pek sarp olup tekerleksiz vasıtalarla dahi zorlukla aşılabiliniyordu.

Bu koridorun önemli bir geçidi olan Bitlis boğazı; kuzey-güney istikametinde geçit veren, doğu ve batı yakaları açılmaya ve rahat harekete müsait olmayan dar bir vaddir. Daha güneydeki Dicle nehri ve kolları ise yazın ve kışın orduların hareketine engel olabilmektedir. Bitlis boğazından güneye akan Reşan Çayı vadisi Bitlis Boğazını güneye açar. Daha batıdaki Garzan ve Batman çayları kuzeylerindeki dağlarda vadi açmazlar ve hareket unsurlarına yaz mevsiminde engel teşkil etmezler.

* Seydişehir İlçe Emniyet Müdürü

1) Selâhik Selâhattin, "Büyük Harpte Kafkas Hareket Mintonasında 2.Orduunun 1332 (1916) Yaz ve Sonbahar Muharebeleri", *Askerî Mecmua*, 1 Haziran 1944, sayı 62, s.6.

Diyarbakır'dan doğuya doğru Dicle vadileri boyunca devam eden dalgalı, geniş ve ziraate elverişli arazi ile Elazığ, Malatya, Urfa, Siverek bölgeleri ise askeri birliklere iâşe-erzak (yiyecek-İçecek) temini açısından önem arz etmekteydiler. Çünkü daha kuzeydeki Doğubeyazıt, Eleşkirt, Malazgirt, Hınıs, Gümgüm, Muş Ovası vb. araziler Rus işgali altında bulunuyordu(2).

Haziran 1915'e gelindiğinde Ruslar, Bitlis boğazından geçip Musul'a sarkarak hem 6. Ordunun gerilerini tehdit etmeyi hem de 3.Ordumuzun sağ cenahını (yönünü) da tehlikeye sokmayı planlıyorlardı. Bu plana karşı alınacak önemli tedbir Bitlis ve boğazını sağlam tutarak düşmanın öncelikle ele geçirmeye çalıştığı Van-Bitlis-Muş ve Çapakçur (Bingöl) hattını titizlikle savunmaktı. Bu sayede düşmanın Dicle vadisine ve Musul'a sarkması önlenebilirdi. Çünkü düşman kuvvetlerinin bu planı gerçekleştirmesi halinde 3. ve 6. orduların arasına girerek her iki orduyu da kolayca mağlup edebilirlerdi.

Maalesef 3.Ordu komutanlığı Ruslar'ın 3.Ordu aleyhine hazırladığı yukarıdaki bu büyük darbeyi yeterince kavrayamamış ve Ruslar'ın bu cephelere kuvvetli güç sevk edeceğini tahmin edememişti. Oysa bunun için Bitlis grupmanını IX. Kolordu ile takviye edip Rus ileri hareketini geri püskürtmek ve Ermeni İsyanını bastırarak Van gölü civarından güneye inmeyi sağlayan geçitlere hakim olmak gerekiyordu. Bu arada Ruslar'ın planının diğer önemli bir parçası da Karadeniz'den Tebriz'e kadar 600 km.lik bölgeyi kontrol altına almak, öncelikle bölgede yer yer kümeler halinde yaşayan Ermeni ve Nasturi halkını isyan ettirmek suretiyle karşı tarafın kuvvetlerini bölerek istenilen hedefe kolayca ulaşmaktı. Rusların bu planını sezinleyen ilgililer tedbir açısından seyyar jandarma taburlarımızdaki Ermeni efradını kaldırmayı akıl edebilmişlerdi. Ermeni efradı ise hep birlikte Rus kuvvetlerine katıldı(3). Oysa Ruslar Ermeni koruyuculuğu bahanesiyle bütün Ermenistan dedikleri yerleri tabii "Ermenisiz Ermenistan" olmak üzere kendilerine almayı düşünüyorlardı. Zaten Sazanof bu maksatla İmadiye-

2) A.g.m., s.6,7.

3) Çakmak Fevzi; "Büyük Harpte Şark Cephesi Hareketleri" 1935'te Akademi'de verilen Konferanslar, Gen.Kur.Matba.Ank. 1936.s.27.

Cizre, Diyarbakır, Samsat, Maraş sancağı ve Adana'yı Mersin limanı dahil almak istiyordu. Diğer taraftan Rus Başvekilli Sturmer ise Kafkaslardan Sinop (dahil)'a kadar Anadolu kuzey sahilini baştan başa istiyordu. Bu arada İngiltere ve Fransa Boğazlara (Çanakkale-İstanbul) hücum ederken Rusya telaşa kapılıyor, İstanbul'un da bir an önce aliverilmesini arzuluyordu(4). Bu çok maksatlı hayallerini gerçekleştirmeyi amaçlayan Ruslar 1. Kanunievvel (29 Kasım) 1914'te; Rumiye'den Şemdinan (Şemdinli) bölgesine, 30 Kasım 1914'te Selmas üzerinden Başkale ve Kotur'dan Van istikametine üç koldan taarruza geçtiler. Bu esnada yerel millislerden oluşturulacak vfirka için aşiret efradından ancak 500 kişi toplanabilmişti. Çünkü daha önce Kotur'un güneyindeki Hanik'te Ruslar'la yapılan muharebede Van aşiret alaylarının emsalleri gibi ciddi muharebeye girişmedikleri iddiası ile Van Jandarma Fırkası mağlup edilerek geri çekilmiş, bu olay üzerine mevcut aşiret efradının atlan alınarak piyade taburlarına taksim edilirken Aşiret Süvari Kolordusu da 23.Kasım.1914'te lağvedilmişti(5).

Kanaatimizce bu davranış sonrasında meydana gelebilecek olumsuzlukların neler olabileceği düşünülmeden hayata geçirilen hatalardan sadece biriydi. Çünkü bazı istisnai olaylar hariç tutulacak olursa bölgede yaşayan Türkler-Kürtler hükümete bağlı, memleket savunmasında canını feda edebilen topluluklardı ve bunlar oluşturdukları çetelerle düşmana ağır kayıplar verdiriyorlardı(6).

Nitekim 18-19 Kasım 1915'te Van gölü kuzeyinde, 26 Kasım'da Erciş mintikasında kalabalık millis Kürt çeteleriyle uzun süre Rus kuvvetleri çarpışmak zorunda kaldı. Van gölü güneyinde de Rus ve Ermeni kuvvetlerine karşı büyük mukavemet gösterildi. Ancak havalar soğuduğundan Kürtler yüksek yaylalardan inmeye başladılar. Bölgede aylarca devam eden bu çarpışmalardan sonra Yakup Cemil yerine Reşadiye Müfrezesine Ali Bey atandı ve sene sonuna kadar çarpışmalar devam etti. Buna benzer çarpışmalar Hınıs civarında da yaşandı. Ruslar 9 Şubat 1916'ya kadar Hınıs'taki gönüllü millis Kürt çetelerinin geri püskürtülmesine uğraştılar.

4) A. g.m., s.183. SAZANOF: Rus Dışişleri Bakanı

5) A.g.m., s.42-43.

6) Selışık, a.g.m., s.18-19.

Kuvvetlerini toplayan NAZARBEEKOF Gümgüm'ün Kuzeydoğusundaki kuvvetlerimize hücum etti. Ermeni çeteleriyle de işbirliği yapan Ruslar fazla uğraşmadan işgallerine devam ettiler(7). Ruslar, Bitlis ve Van bölgesinde eskiden beri deneyimli Ermeni çetelerinden istifade ile buraları ele geçirdiler(8). Van'ı Ermenilerin de ayaklanmasıyla kolayca işgal eden ve bölgede yelpaze gibi açılmayı planlayan IV.Rus Kolordusu bu defa Bitlis ve Muş'ta isyan eden Ermeniler'e el uzatarak onlarla birlikte 3. Ordumuzun arkasında kalan bölgeleri almayı planlardı. Nitekim Ruslar en büyük başarılarından birini Ermeni çetelerle işbirliği yaptıkları Van bölgesinde elde ettiler. Bu arada hadiselerin meydana gelebileceğini sezen ve gelişmeleri yakından takip eden Van Valisi Cevdet Bey, daha Mart 1915 başlarında Van'da Ermenilerin ayaklanmak üzere olduklarını Birinci Kuvve-i Seferiye Komutanı Halil Bey'e (x1) ve Başkomutanlığa bildirmiştir.

Nitekim Nisan'ın 15'inde Van dışında, 17'sinde Şıtağ'ta, 18'inde Bitlis'te Ermeniler ayaklandılar. Şıtağ'ta memur ve jandamalar öldürüldü. 7 Nisan 1331 (20 Nisan 1915)'de Van'ın içinde büyük Ermeni ayaklanması başladı. Karakollara ve Türkevlerine de saldıran Ermeniler banka ve devlet dairelerini yaktdılar, bölgedeki müslümanları katlettiler, Van şehrini talan ettiler. İşte bu felaketten sonra Ermeni tehcirine (x2) karar verildi. Ermeni ayaklanmasını destekleyen Ruslar 16 Mayıs 1915'te Van'ı işgal ettiler peşinden de Malazgirt'e saldırdılar(9). Van'daki Ermeni ayaklanmasını

7) Çakmak, a.g.m., s.140-141.

8) BAYUR, Yusuf Hikmet; **Türk İnkılabı Tarihi**, C.III,Ks.3, s.2 vd.

x1) Yarbay Halil Bey: Başkomutan Vekili ve Harbiye Nazırı Enver Bey'in öz amcası. Birinci Kuvve-i Seferiye komutanı. Yarbay Halil komutasındaki Birinci Kuvve-i Seferiye'nin İstanbul'dan Musul'a sevkinde Musul-Revandız-Rumıye-Dilman yolu üzerinden Van'ın doğusundan Azerbaycan'a yürüyüşü yerine, Diyarbakır üzerinden (Diyarbakır-Silvan-Ziyaret-Bitlis Boğazı) Bitlis ve Van taraflarına sevk olunarak Van isyanı süratle bastırılabilirdi...s:206 diyen Ali İhsan Sabis "Hesap ve tahmininde aldanmak, beşerin dalmı kusurlarındandır. Ancak iyi bir kontrol bu kusurları düzeltebilir..." açıklamasını getiriyor. Bkz: **Harp Hatıraları**, c.2, Ank.1951, s.204, 206 vd.

x2) Ruslar, Ermeni koruyuculuğu bahanesiyle Ermenistan dedikleri yerleri "Ermenisiz Ermenistan" sloganı ile kendilerine almayı düşünüyorlardı. Dük Nikola işgal ettiği Aras ve Fırat'ın verimli ovalarına Kazaklar'ı yerleştirmeyi tasarlamıştı. Geniş bilgi için bkz.Yusuf Hikmet Bayur **Türk İnkılabı Tarihi**, c.III, Ks.III, s.68-71.

Bu sayede Ruslar Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun işgalinde bölgedeki Ermenileri isyan ettirerek bir yandan buraları kolayca işgalediyor, diğer taraftan da Türkler'in yaptığı Ermeni tehciri sayesinde "Ermenisiz Ermenistan" projelerini gerçekleştirmeye başlamış oluyorlardı.

9) Bayur, a.g.e., s.2-3, Çakmak, a.g.m, s.98.

Antranık ve Erzurum mebusu Pastırmacıyan 5000 kişilik Ermeni millis çeteleri ile gerçekleştirdi. Van'ı işgalle yetinmeyen Ruslar da Ermeniler gibi iki gün sonra şehri talan ederek yakıp yıktılar(10).

Planlarının Van bölümünü gerçekleştiren Rus ve Ermeni kuvvetleri 20.Şubat.1916'da 9 1/2 tabur, 8 top, 2 Kazak Süvari Alayı (6000 kişi) ile Bitlis üzerine yürüdüler. 28 Şubat 1916'da ABBASYEF üç koldan Bitlis'e taarruz etti ise de 300 kişilik zayıf verdirilerek geriye püskürtüldü. Bitlis'te Ali Bey komutasında toplanan 3000 kişilik kuvvetimiz (Halkın paniğe kapılarak acele şehri terk etmesine rağmen) aşiret alayları ve yerel gönüllü milislerin de yardımı ile düşman saldırılarına karşı azımla, başarılı bir direniş gösterdiler. Ancak Ruslar 1 Mart 1916'da tekrar saldırıya geçtiler ve 1/2 Mart'ta gece baskını ile bütün yönlerden şehre saldırdılar. Ruslarla birlikte hareket eden ve bunu fırsat bilen Ermeni çeteleri ise şehrin güneydoğusundaki bir kulenin yanından gelerek Silri yolunu kestiler. İşgalin bertaraf edilememesi üzerine zor durumda kalan, çözülen kuvvetlerimiz Mutki yönünden geri çekilmek zorunda kaldılar. Bu yönden kaçmayı başaran sivil halk ancak canını kurtarabildi, diğerleri hep şehit edildi.

Bitlis 2 Mart 1916'da Ruslar'ca tamamen işgal olundu. Oysa 1330 (1914)'da Bitlis'te seferberlik ilan edildiğinde askerlik şubesine koşan 40.000 kişilik 10.Kolordu askerini teşkil eden Bitlis çocuğundan hiçbirisi geriye dönmediği gibi şimdi geride bıraktıkları da ya şehit ediliyor veya mahşeri bir vaziyette yollara düşüyorlardı. Bitlislilerin bu mahşeri-perişan vaziyetine yol boyunca şahit olan Çanakkale fırkası (Komutanları Mustafa Kemal Paşa henüz Bölgeye ulaşmadığı halde) ise kötü şartlarda devam eden yolculuğuna son verdiği Bitlis'in güneyindeki Deliklitaş mevkiinde mevzilerine yerleşmeye çalışıyordu(11).

ÇANAKKALE SAVAŞLARI KAHRAMANI MUSTAFA KEMAL BEY (PAŞA) BİTLİS CEPHESİNDE

Mart 1916 başında Ruslar'ın Bitlis'i işgal üzerine mütedebbir (ileriye gören) bir komutanın bu cepheye tayini düşünüldü. Önce 10 Mart 1916'da

10) Kuran, Ahmed Bedevi, *İnkılap Tarihi* ve *Jön Türkler*, İst.1945, s.590-591.

11) AYDIN, Sıtkı; *Bitlis Tarihi*, İst.1967, s.35-36.

Edirne'deki 16. Kolordu Komutanlığına başkomutanlıktan verilen emirle Çanakkale savaşları kahramanı Albay Mustafa Kemal Bey (ATATÜRK) atandı. Sonra peşinden hemen verilen bir emirle 16. Kolordu komutanı Mustafa Kemal Bey karargahı ile birlikte Diyarbakır'a gönderildi. Yolda generalliğe terfi eden Paşa 27 Mart'ta Diyarbakır'a geldi(12). Bu arada Başkomutanlığın 19 Mart 1916 tarihli bir emri ile 2.Ordu'nun Diyarbakır ve daha doğusundan itibaren işgal altında bulunan yerlerin geri alınması için Ruslar'ın yan ve gerilerine taarruz edilmesini, memleketin düşmandan temizlenmesi istendi. Ordu komutanı Ahmet İzzet Paşa bu emir üzerine: "2.Ordu Diyarbakır'dan itibaren Bitlis Çayı'nın karşıya yere kadar Dicle Nehri üzerinde toplanmalı (...), hareket esnasında ise sağ yanını Van ve Beyazıt istikametlerinde korumalı..." mütalaasında bulundu(13).

Mustafa Kemal Paşa'nın 16. Kolordu birliklerini teftiş ve cephenin durumunu tetkik etmek üzere 5 Haziran 1332 (1916) tarihinde Silvan'dan hareketle 8 Haziran 1332(1916)'de kaymakam Nuri Bey'in (x) emrindeki 8.Fırka (Tümen) Karargahına intikalle gerekli bilgileri aldığı ve denetlemelerde bulunduğu ilk günün gecesini Ruslar Anduk Dağlarının kuzeyinde bulunan birliklerimize karşı taarruza geçtiler. Durumu yakından takip eden Paşa, yeni binbaşılığa terfi eden Şemsettin Bey'i bu cephede görevlendirdi. Yapılan karşı taarruzla Rus saldırıları durdurulmasına rağmen bu kez daha güçlü bir kuvvetle saldırılarını arttırmaları üzerine meydana gelen çatışmalarda 8.Alay Komutanı ve bir kısım subayımız da şehit düştü. Düşmanın giderek gücünü artırdığı bu ani saldırılar nedeni ile cephede kuvvet arttırımına gidilemedi, ancak cephede daha fazla zayıflık vermek istemeyen Paşa, tekrar kısa sürede toparlanabilmek için bu mevzideki kuvvetleri asıl müdafaa hattı gerisine zayıflıkla çekti ve yeni bir savunma hattı oluşturdu. Bu ameliyeyi bizzat kendisi dürbünle yüksek bir tepeden takip etti(14).

Haziran 1916'da 16. Kolordunun cephedeki durumu şöyle idi:

12) BELEN Fahri; *Birinci Cihan Harbinde Türk Harbi*, Ank.1964, c.III, s.71, *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi*, c.II, Ks.2, Kafkas Cephesi, 2.Ordu Harekatı, 1916-1918, Gen.Kur.Basımevi, Ank.1978, s.39.

13) Selçuk, a.g.e., s.3.

x) Kütahya Mebusu Nuri Conker

14) TEZER, Şükrü; *Atatürk'ün Hatıra Defteri*, Ank.1989, s.42, 46.

Van Güney Müfrezesi: Hizan'dan Karasu'ya çekilen düşmanı takip etmekte,

5.Tümen: Kademe kademe Bitlis'e doğru ilerlemekte,

Hacı Musa gönüllüleri Mutki'de,

Sason Gönüllüleri Hoyut'ta olup, Mahbuhan'da bir seyyar jandarma birliği bulunuyordu.

8. Tümen Karargahı Şin Köyünde, 23 ve 17. Alayları Kozma Dağı bölgesinde, 23. Alaydan bir tabur Kortık Dağı güneyinde konuşlanıyordu. Evvelce Kulp'ta bulunan ve tümen ihtiyacı olan 24. Alay ise Şin Bölgesine hareket ederken, Kolordu Karargahı da Silvan'a intikal etmişti.

Düşmanın cephedeki durumu ise:

Van Güney Müfrezesi karşısında: 119. Sibirya Ermeni Taburu, iki süvari bölüğü, 2 makinalı tüfek.

5.Tümen karşısında: Rus İkinci Kafkas Avcı Tümeninin 7. ve 8. alayları, 6.alaydan 2 tabur, bir Ermeni taburu, toplam olarak 11 taburluk piyade, 22 top. Bir Ermeni taburu ve bu kuvvetin 7 taburu ile bir-iki bataryası cephedeki kuvvetlerimiz ile sıcak temasta, gerisi ihtiyatta idi.

Mutki Çevresinde: 119. Drojen taburu, üç süvari bölüğü, Mahbuhan civarında varlığı şüpheli görülen iki tabur.

2.Kafkas Avcı Tümeni Karargahı Bitlis'te;

66.Tümen Karargahı Muş'ta,

4.Kolordu 8.Tümen karşısında ise Rus 2.Kafkas Avcı tümeninin 6. alayından iki tabur, 5. piyade alayı 2 tabur ve 5.piyade alayı bulunuyordu.

Tesbit edilebilen iki taraf kuvvetlerinden başka Ruslar, bizim kuvvetlerimize dahil 10.000 civarında yerel gönüllü mills Kürt kuvvetimiz olduğunu tahmin ediyorlardı.

Çanakkale savunmasındaki başarılı savaşlarla Dünya gündemine gelen Mustafa Kemal Paşa, 16. Kolordu Komutanı olarak bu cepheye gelir gelmez düşman kuvvetleri ani saldırılara geçmişler, ancak bunda başarılı

olamamışlardı. Kolordu Karargahı ile birlikte Silvan'a geldiği günden beri cephe ve cephe gerisinde her türlü savaş hazırlıklarını tamamlamaya çalışan Paşa, öncelikle işgal altında bulunan Bitlis, Van ve Muş'un geri alınması için büyük bir ehemmiyet ve ilgi ile kafasında tasarladıklarını fiiliyata geçirme açısından işin daha fazla uzatılmasını istemiyordu. Bu maksatla son hazırlıklarını kontrolden geçirdi ve Kolordusuna dahil 5. ve 8. Tümen komutanlarına 1/2 Ağustos 1332(1916) gecesi düşmana taarruz emri verdi.

3 Ağustos 1916'da 16. Kolordunun 5.ve 8. Tümen kuvvetleri hücumla geçtiler. Düşmanın üstün kuvvetle tutulan ve sağlam tahkim edilen mevzilerine yapılan taarruzlar şiddetli boğuşmalarla 2-4 Ağustos 1916 tarihleri aralıksız devam etti(15).

5.Tümen 2.Ağustos'ta Bitlis'in güneyindeki Rus mevzilerine taarruza başladı. 3 Ağustos 1916 günü geceyarısından sonra 13. alayın 2 taburu ile 14. alayın bir taburu ve 600 mevcutlu Haydaranlı ve Hasenanlı aşiret erleri birliği bir batarya ve dört makinalı tüfekle takviyeli olarak Savur Kalesi doğusundan düşmanın sol kanadına taarruza geçtiler.

15. Alayın iki taburu, iki top ve Şeyh Hazret Gönüllüleriyle* birlikte

15) **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi**, s.93-94, TEZER, a.g.e., s.51, BELEN, a.g.e., s.80.

* **ŞEYH HAZRET GÖNÜLLÜLERİ**

Şeyh Hazret: Şeyh Muhammed Ziyauddin. Norşin (Bitlis-Güroymak İlçesi)'li Nakşibendi halifelerinden olup Birinci Dünya Savaşında Osmanlı Rus Harbine gönüllü olarak iştirak etti. Savaş süresince cepheye bulundu. Bitlis cephesinde düşmanla çarpışırken kolu koptu. 16. Kolordu Komutanı Mustafa Kemal Paşa Bitlis'e geldiğinde hastahane yatmakta olan Şeyh Hazret'i de ziyaret etti. Cumhuriyet kurulduktan sonra Atatürk Şeyh Hazret'e kol taktırdı. Bitlis A.P. Milletvekili Nurettin Mutlu, Güroymak Belediye Başkanı Hüseyin Mutlu Şeyh Hazret'in torunlarından.

Hızan'lı Seyyit Sıbgatullah Gavus'la meşhur Za'ın oğlu Şeyh Celaleddin'in emir fermanı ile Gavus'a mensup halifelerin Rus cephesinde savaşa katılmaları istendi. Gerek Şeyh Celaleddin'den, gerekse Norşin'li Şeyh Muhammed Ziyauddin (Şeyh Hazret)'den icazet alan bölgedeki şeyhler, seyitler savaşa müridleri, aşiret reisi, ağa ve aşiret mensupları ile birlikte iştirak ettiler.

Garzan (Zoki-Yanarsu)'lı Şeyh Mahmut (Doğumu-Vefatı 1364/1945), ANAP 20.Dönem Sirt Milletvekili Nizamettin Sevgilinin dedesi.

Şeyh Hazin Hz.'nin oğullarından Şeyh Şerafettin (1878-1958, Şeyh Muhammed Kazım'ın babası) Şeyh Muhammed Kazım 9 yaşında iken Bitlis cephesine gitti, bir süre cepheye kaldı, babası Şeyh Şerafettin'in bir Rus askerini at üstünde öldürdüğüne tanık oldu. Millî Tabur Komutanlığı payesi ile Bitlis cephesinde gönüllü savaştı. Millî Tabur Komutanlığı payesini Şeyh Şerafettin adına 5 Şubat 1331 (1915) tarihinde Başhan Van Cenup Müfreze Kumandanı Ali Bey'e yazılan telgraftan anıyoruz. Fotokopisi arşivimde olan bu telgraf ve diğer belgelerin aslı Sirt'te ikamet eden Şeyh Muhammed Kazım (Ks)'in evindeki

hareketle Şeyh Ömer mevkilinden ve Kamboç'tan kuzeye Nabat İstikametine düşman mevzilerini ele geçirmek üzere gece yarısında harekete geçtiler. Tümen karargahı ise Pirana'daydı. 6 Ağustos'ta Nazarbekof komutasındaki Rus birlikleri doğrudan doğruya şehri müdafaa eden Bitlis'in güneyindeki mevzilere çekildiler.

8. Tümen ise 4 Ağustos'ta Şın mevzilini zaptederek Şın Suyu Kuzeyi'ne geçti. Şiddetli çarpışmalarla devam eden taarruzlar neticesi düşman geriye püskürtülerek Kozma mevzili düşmandan geriye alındı. 16. Kolordu cephelerindeki başarılarının devamını arzulayan 2.Ordu Komutanı

---

kütüphanede bulunmaktadır. Şeyh Saadetin (Şeyh Şerafettin'in ağabeyi). Yine aslen Mekke'li olan ve Şeyh Şerafettin ile birlikte iki yıl Rus cephesinde kalan millî komutanı İbrahim Mekevi vb. İslam alimleri yanında onlarla birlikte Ruslar'a karşı savaşan aşiret reisleri ve ağalardan ise:

PENCENARA Aşireti Reisi, Bişare Ağa (1871-1914), aşiretinden 2.000 kişi ile birlikte 1914 yılında Rus cephesine gitti. İran'ın Hoy ilçesi, İstikan Nahiyesi yakınlarında Ruslar'a karşı savaşırken şehit oldu. Bişare Çeto'nun ölümü ile aşiret reisi olan Osman Ağa, kısa süre Cemil Çeto (Cemil Çeto için bkz: Atatürk, nutuk, Vesikalar, Vesika No:50).

BABOSI Aşireti Reisi İsmail Davut (Cumhuriyet'in ilanından sonra İsmail Davut Atatürk'ün onbeş gün özel misafiri oldu, 1914 yılından itibaren yedi sene cephede kaldı. Baykan-Atabağ (Comanl) Beldesinde ondört civarında köyleri var.)

MALA ŞEREF Aşireti Reisi, Mala Aliye Yunus Ağa (Yunusgiller'in Ali, aşiret Batman-Kozluk ve köylerinde yaşıyor), Emine Ahmet Ağa, Şırnak Tatar Aşireti Reisi Tatar Ağa (DYP Şırnak 20.Dönem Milletvekili Mehmet Tatar'ın büyükbabası), Hacı Musa Bey (Mutki Aşireti Reisi, Bitlis Cephesindeki Hacı Musa Gönüllüleri Müfrezesi Komutanı), Sıpkı Aşireti Reisi Abdülmecit Ağa ve diğerleri. Yukarıda örneklerini sunduğumuz Şeyh ve aşiret reisleri cephe gerisinde de askerlere ve düşman istilasından kaçan muhacirlere erzak ve barındırma yardımında da bulundular. Çoğu cephelerde şehit olan, geriye dönmeyen, sayıları ise bugüne kadar tesbit edilemeyen onbinlerce Şeyh Hazret Gönüllüsü bölgedeki yaşlıların sohbetlerinde kaldı sadece.

ANLATANLAR:

1- Hacı Nasri İşcan; Mahmut oğlu, 1324(1908) doğumlu, Silirt-Evren Mahallesinde mukim.

2- Hasan Deli; Emin oğlu, 1323(1907) doğumlu, Silirt-Tuzkuyusu köyünde mukim. 61 yıllık köy muhtarı.

3- Ahmet Kınay; İbrahim oğlu, 1913 doğumlu, Poran aşiretinden Baykan-Yeşilçevre köyü nüfusuna kayıtlı; Veysel Karani Türbesi (Ziyaret) "Duagu"larından.

4- Hüsnü Yüksekbağ; Baykan-Atabağ (Comanl) Beldesi, Baboslu Aşireti sakinlerinden, Mustafa oğlu, 101 yaşlarında, Rus Harbi başladığında 13-14 yaşlarında olduğunu belirtti. Çanakale Fırkası ve Mustafa Kemal Paşa'yı aşiretlerinin yaşadığı ve 23.Alayın karargah merkezi olan Koh (Tütenocak) köyünde görmüş, aşiret reisi İsmail Davut (İsmail oğlu Davut)'un akrabası.

5- Şeyh Muhammed Kazım; Şeyh Şerafettin oğlu, 1906 doğumlu, 9 yaşında İken Birinci Dünya Harbinde Bitlis cephesinde bulunmuş. Silirt-Fersaf (Dereyamaç) köyü nüfusuna kayıtlı, babası ve amcaları ile birlikte 1927-1928'de Konya'da sürgünde kalmış. Halen Silirt'te mukim. Oğlu RP milletvekili. Geniş Bilgi için bkz.: Muhammed Kazım Aydın, Deryadan Damlalar, İst.1996, s.11 vd. Şeyh Muhammed Kazım 17. 12. 1996 tarihinde vefat etti.

Ahmet İzzet Paşa 16. Kolordu Komutanı Mustafa Kemal Paşa'ya Bitlis ve Muş cephelerindeki taarruze devam edilmesini, 8. Tümenin kendisini tehlikeye atmamak şartıyla Muş'un geriye alınmasını emretti(16). Bu arada 16. Kolordu, 5.Tümen birliklerinin taarruzlarına karşı koyan Rus kuvvetleri komutanı Nazarbekof emrindeki bir Ermeni ve bir Rus drojen taburu, bir süvari alayı, 18 top ile Muş'tan gelen iki Kazak süvari alayı olduğu tesbit edildi. Bu muharebelerdeki düşman kayıpları 500 civarında asker, birçok silah ve malzeme idi.

Aynı günlerde Hizan civarındaki birlikleri ile taarruza geçen düşman o civardaki üç köye baskın yaparak 50 kişiyi öldürmüş, birkaç kadın ve hayvanlara yükledikleri erzakı alıp götürürlerken Van Güney Müfrezesi unsurlarımız ve yöredekiilerin de yardımı ile ateş altına alındıklarında götürmeye çalıştıklarını bırakarak kaçmışlardır(17).

Muş cephesindeki 8.Tümenimiz 8 Ağustos 1916 tarihi sabahı Muş'u istirdat etti-geri aldı. Bu tümenimiz karşısında Rus kuvvetleri perişan edlerek Murat Suyu kuzeyine atıldılar ve çok sayıda esir, ganimet vb. zayılat verdiler. Tümen zayıf unsurları ile Rus kuvvetlerini Murat Suyu'na kadar takip etti, takibini suyun kuzeyinde devam ettirmeyerek kesti.

Muş'ta kuvvetlerinin perişan olduğunu gören Nazarbekof, 9 Ağustos'ta Rahavo Boğazı'nda kısa bir artçı muharebesinden sonra Van Gölü kuzey kenarındaki Karnuç mevkiine kadar geniş bir çekilme hareketi yaptı(18). Ve alelacele Bitlis'i boşalttı. Önce Van Gölü kıyısındaki Tatvan'ı, bunu takiben de Karnuç'a çekilmişti. Rus geri çekilme hareketini yakinen takip eden 5.Tümen unsurları bir taraftan Bitlis'i geri alırken diğer taraftan ise zayıf unsurları ile Karnuç'a doğru düşmanı takip etti(19) denilmekte ise de Selahaddin Selışık, General Fahri Belen, Mareşal Fevzi Çakmak vb. gibi kıymetlerin hatıralarındaki olayların anlatımında zaman zaman çelişkilere düşüldüğü görülmektedir. Oysa arşivlerimizde (Bilhassa ATASE'de) Yakın Tarihimizi objektif şekilde aydınlatacak binlerce belgeden istifade

16) Birinci Dünya Harbi, s.138, Belen, a.g.e., s.80, Selışık, a.g.e., s.14-15.

17) A.g.e., s.126, 175.

18) Belen, a.g.e., s.80.

19) Selışık, a.g.e., s.15.

edilememektedir. Nitekim aynı hadiseleri yakından takip ettiğini ve yaşadığını tahmin ettiğimiz 16. Kolordu Komutanı Mustafa Kemal Paşa'nın Yedeksubay Yaveri Şükrü Tezer ise; "Atatürk'ün Hatıra Defteri" adlı eserinde Bitlis'in geri alınışında düşman unsurları ile ciddi muharebelerden bahisle: "Karargahı Bitlis Deresi içinde bulunan 5. Fırka (Tümen)'ya bağlı kuvvetlerin konuşlandırıldığı bütün mevziler boyunca başlayan taarruz hareketi, taarruzun başladığı 3.gün Bitlis'in geri alınışı ile noktalandı ve Ruslar'ın gösterdiği güçlü mukavemete rağmen düşmanın peşi bırakılmadı ve iki gün sonra da Van Gölü kıyısındaki Tatvan Kasabası da alındı (Tezer, s.51) derken bu çelişkilerin mutlaka giderilmesi için tarih araştırmacılarımızın arşiv belgelerine ulaşmalarının zaruretinin ortaya koymaktadır. Bu kısa tesbitten sonra tekrar cephedeki duruma dönüyoruz.

5. Fırka (Tümen) bu başarılarından sonra 14. Alay ve makinalı tüfek bölüğü ile bir çabuk ateşli dağ bataryası Morkışhan'da, Tümen Karargahı Sıhhiye Bölüğü Bitlis'te, Seyyar Hastahane ise Destumli'de olacak şekilde konuşlandırıldı.

8.Fırka(Tümen)'ya bağlı birliklerimiz ise Buyrukaltı mevkiinden hareketle taarruza geçtiler(20).

Her iki cephe üzerinde cereyan eden başarılı savaşlar sonunda Bitlis ve Muş böylece tamamen geri alınmış oldu ve düşman bu cephede bir hayli geri atıldı. Bu başarı şüphesiz 16. Kolordu Komutanı Mustafa Kemal Paşa'nın isabetli kararları, azim ve gayretleri sayesinde gerçekleşti ve Paşa'nın Doğu cephesindeki 16. Kolordu Komutanlığına geldiği dört ay sonra kazandığı bu zaferle Bitlis ve Muş, Van'ın bir bölümü düşman işgalinden kurtarıldı(21).

12 Ağustos 1916'da düşmanın Ahlat bölgesine çekildiğini yakinen takip eden Paşa Van güney müfrezesi komutanına, Van Gölü güney bölgesinin keşif ve güvenliğinin sağlanmasını ve müfrezesinin Tatvan'ın Tuğ köyü civarından ayrılmamasını emretti. Bu esnada Muş ve Bitlis cepheleri arasında önemli bir görev üstlenen Mutki müfrezesi ise Bitlis-Muş yolunu kuzey ve kuzeydoğu tehlikelerine karşı emniyette bulundurmak için Nemrut

20) Birinci Dünya Harbi, s.174.

21) TEZER, a.g.e., s.51-52, Birinci Dünya Harbi, s.75.

Gözü ile Erclş Hattı kuzeyine sürülecek ve Sason Müfrezesi ile İrtibatla bulunacak, az bir kuvvetle Bitlis yönünü korumak için ise Rahavo Boğazı civarında güvenli tahkimatlar yapmaya devam edecekti.

Uzun süredir düşman tarafından az bir kuvvetle işgal altında bulundurulan Van'ın geri alınması hususunda 9 Eylül 1916'da Başkomutanlık'ca yenilenen emirle Erüh, Pervari ve Şımak İlçeleri ile mülhakatından 5.000 kişilik gönüllü millis aşiret kuvvetinin toplanıp on güne kadar cepheye gönderilmesi Bitlis Valiliği'nce 16. Kolordu'ya bildirildi. Ayrıca bu kuvvetten azami faydalanılması için sevk ve idarede yetenekli bir komutanın bunların başına verilmesi, en seri şekilde teşkilatlanmanın sağlanması, birliklerin top ve makinalı tüfek yanında birkaç dağ topçusunun da bunlara katılması için uygun görüş bildirilmesi Kolordu'dan istendi. Bu emir akabinde ordunun 5.Tümene verdiği diğer bir emirle hazırlanan müfrezelerin hemen Van Cephesi'ne sevkı istendi ve Van Güney Müfrezesi Komutanlığı'na Yarbay Osman'ı görevlendiren Mustafa Kemal Paşa sürekli beslemeye çalıştığı Van cephesindeki kuvvetlere Nizamiye Kuvvetlerinin de katılımı ile birliklerinin takviyesini sağladı. Bu arada cephe-mevzilerdeki durumu yakından takip edebilmek için Bitlis'e hareket edeceğini orduya bildirdi. Taarruz için tüm hazırlıkların bildirilmesi hakkında alınan cevapla düşmanı Kafkas Birlikleri ile İran Birlikleri arasındaki bağlantıyı sağlamak amacıyla kuvvetli birlikler ayırmasına zorlayacak olan bu taarruzun bir an evvel yapılmasının uygun olacağı emredildi. Bu emir üzerine aynı günün sabahı 16. Kolordu Karargahı Drahini (Genç) yoluyla tekrar Silvan'a hareket etti(22). Mutki ve Sason geçitlerini Millis Müfrezelerin (600 mevcutlu Hacı Musa Bey gönüllüleri) korumaya devam ettiği yeni taarruz hazırlığında, Osman Bey Müfrezesi Murat Suyu (Buş-Bulanık bölgesi) güneyini koruyordu. Emrinde Bir Baclıge Hudut taburları ve 300 mevcutlu 3.İhtiyat lirası dahil 1500 kişi vardı.

25 Eylül 1916 tarihinde Van Harekat müfrezesi Komutanlığı'na Kurmay Binbaşı Şemsettin Bey atandı ve emrinde Bitlis Vilayetinden 3300, Diyarbakır ve Van vilayetlerinden 1700 olmak üzere toplam 5.000 gönüllü aşiret eri vardı. Buna ilaveten Mamaşlı Reşit komutasında 200 aşiret

22) A.g.e., s.174, 226, 227, TEZER, a.g.e., s.51-52.

süvarisi, iki piyade bölüğü, dört makinalı tüfek, bir süvari takımı, dört toplu adli atışlı dağ bataryası, iki telgraf müfrezesi ve 100 mekkareli kol da bu birliğe katılmıştı(23).

Cephe durumunu titizlikle takip eden 16. Kolordu Komutanı Mustafa Kemal Paşa Kolordu Karargahından ayrılarak Ziyaret (Veysel Karani)-Bitlis Boğazı üzerinden 27 Teşrinievvel 1332(9 Kasım 1916)'de Bitlis'e hareket etti. Ziyaret'i geçerken Bitlis cephesine gitmekte olan 150 kişilik Şeyh Hazret Gönüllüler'ine rastladı. Gönüllüler Paşa'dan bilhassa yiyecek sıkıntısı çektiklerini, kendilerine yardımcı olunmasını istediler. Bunlara gerekli yardımı yapan Paşa, aç sefil birçok göçmen ve hatta insan ölüsü ve kemiklerine rastladıkları yolculuğa devamla Bitlis'e geldi.

11 Kasım 1916 tarihinde cephedeki 15. Alay birliklerini,

12 Kasım 1916 tarihinde ise 14. Alay birliklerini denetledi. Birliklere karlı-kış şartlarında manevralar yaptırdı. Bu esnada 14. Alay komutanı Kaymakam (Yarbay) Ali Bey (Çetinkaya), 5.Fırka (Tümen) komutanı ise Ali Fuat Bey (Cebesoy) idi(24). Manevralarla beraber 14. ve 15. alayların mevzilerindeki vaziyetlerini de denetleyen Paşa 13 Kasım 1916 tarihinde gece saat 00.15 sıralarında mevzilerden Bitlis'e dönerken aynı şartlarda cepheye gelmekte olan 300 kişilik gönüllü millise rastladı. Bunlar da aç olduklarını ve özellikle yiyecek sıkıntısı çektiklerini Paşa'ya ilettiler. Görüldüğü üzere bölgede bir taraftan açlık, sefalet ve hastalıktan yollarda ölmek üzere, hatta bazıları ölen göçmenlerle, mezkur şartlara rağmen düşmanla savaşa girmek için aç susuz cepheye koşan millis Kürt gönüllüler.

Bir antiparantez: Hayatın artık yaşanılmaz hale geldiği bu harp alanları kışın bir yandan soğuk ve karlı kış, diğer taraftan erzak, cephane ve hayat için elzem olan malzeme sıkıntısı ve bunların üstüne üstlük amansız ve korkunç bir afet tifüs...

İşte bu şartlarda kışın birkaç defa ikmal efradı alındığı halde dördüncü avcı fırkası Şubat ayında mevzilerinden dönerken efradın 1/3'i ancak geriye dönebilmiş, 2/3'i ise telef olmuş. İlkbaharda ise şiddetini artıran tifüs,

23) Birinci Dünya Harbi, s. 232, ÇAKMAK, a.g.e., s.141.

24) TEZER, a.g.e., s.69.

karşıdaki Rus ordusunun 100.000'ni kırıp geçirirken, bizim 2.ordumuz da 30.000 kişilik zayıf verdi. İşte bu ifadesi, izahı bile güç şartlarda Çanakkale Savunmasında olduğu gibi adeta insanları çekip, alıp götürün bir hortumun etki alanına gönüllü, seve seve girip şehit olmaya koşan bu nesil... Canı pahasına da olsa "Malına sahip çıkabilmek" ** şuuruna sahip olan bu nesil... Ve bugünlere yeterince aktaramadığımız tarih şuuru...

Bu antiparantezden sonra tekrar Mustafa Kemal Paşa'ya dönüyoruz. 16 Kasım'da Bitlis Hastahanesini denetleyen Paşa, yaralıları arasında bulunan ve bir kolunu kaybeden Şeyh Hazret'i ziyaret ederek "geçmiş olsun" dileklerinde bulundu. Aynı gün tarihi Şerefiye Camii'ni de gezen Paşa, Camii Külliyesi'nde Ermeni İsyanında kesilmiş 10-15 civarında müslüman kadın başına, birtakım hayvan leşi ve kemiklere rastladı ve üzüntüsünü gizleyemedi. Şehir içinde öksüz çocuklara da tesadüf eden Paşa, bunlardan üç öksüzü uzun süre kendi himayesine aldı. 18 Kasım 1916 günü saat 10.00'da Sultan İkinci Abdülhamit'in Bitlis Kızılmescit Mahallesi'nde yaptırmış olduğu "El Şeyhuttani el Halidi Muhammed El Nakşibend-i Küfrevi'nin türbesini ziyaret etti. Aynı gün öğleden sonra Mutki gönüllü Milisler komutanı Hacı Musa Bey'in *** (x2) kendisine maaş bağlanması, gönüllülerin yakınlarının Garzan'a yerleştirilmesi hususundaki dileklerini dinledi. Hacı Musa'nın kendisine 50 lira vererek maaş bağlanmasını emretti. 22 Kasım 1916'da Bitlis'ten hareketle Veysel Karani (Ziyaret) yakınındaki Koh (Tütenocak) köyündeki 23. Alay Karargahını teftiş etmek üzere geldi.

18 Aralık 1916 tarihinde 2.Ordu Komutanı Ahmet İzzet Paşa'nın izni olarak İstanbul'a gitmesi üzerine 2.Ordu Vekaleti 16.kolordu Komutanı Mustafa Kemal Paşa'ya verildi(25).

1916/1917 Kış aylarında düşmanla zaman zaman çatışmalar oldu. 3 Kasım'da Van Gölü'nün güneyindeki Vastan geri alınabildi. İki tarafın da açlık ve hastalıktan savaşacak mecal kalmamıştı. Bu yüzden cephede durgunluk başladı. 1917 Mart'ında Rusya'da iç ayaklanma başgösterdiğinden Doğu

** Bkz: Nejat Göyünç; Atatürk ve Milli Mücadele, Konya, 1987, s.1 vd. Selçuk Üniversitesi Eski Öğretim Üyesi.

*** Hacı Musa Bey, Sultan II.Abdülhamid döneminde Şam'da Jandarma Binbaşı imiş, ayrılmış. 25) TEZER, a.g.e., s.71,71,77. Birinci Dünya Harbi, s.242.

Cephesi'ndeki durgunluk uzun süre devam etti.

2.Ordu komutanı Ahmet İzzet Paşa'nın izinden dönüşü ile Mustafa Kemal Paşa 2.Ordu Komutanlığı Vekaletini devretti. Ve Şubat 1917'de Arabistan Yarımadasındaki Medine Cephesinde bulunan Hicaz Kuvve-i Seferiyesi Komutanlığına atandı.

Başlarında komutanları Mustafa Kemal Paşa olmak üzere Van-Bitlis-Muş ve Çapakçur (Bingöl) hattında iki yıldan fazla direnişte bulunan 16. Kolordu birlikleri; yıllardan beri hedeflerinden biri Bağdat'a inmek olan ve bu niyetle Doğu Anadolu'yu işgal eden Rusları bu hattan, Bitlis Delliği taş mevklinden güneye geçirmediler. Dolayısıyla Ruslar ve İngilizler Bağdat'ta buluşamadılar.